

UOT: 82.0

Fərman Xəlilov,
filologiya elmləri doktoru
AMEA Naxçıvan Bölməsi
Naxçıvan şəh., Heydər Əliyev prospekti, 76
e-mail: fermanhalilov@yahoo.com

TƏDQIQ VƏ TƏTƏBBÖ CƏMİYYƏTİNİN NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİNDƏ ROLU

Açar sözlər: *Naxçıvan ədəbi mühiti, Naxçıvanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti, “Şərq qapısı” qəzeti, Ədəbiyyat Cəmiyyəti, poeziya və publisistika.*

Giriş.1925-ci ildə Naxçıvan Xalq Maarif Komissarlığı nəzdində yaradılan Naxçıvanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti elmi qurum idi. Bu qurumun əsas vəzifəsi Naxçıvan diyarını ölkəşünaslıq baxımından öyrənmək olsa da, burada ədəbi mühitin formalaşmasında da mühüm rolu və əhəmiyyəti olmuşdur.

Sovet ədəbiyyatının təşəkkülü dövründə Naxçıvan ədəbi mühitində ilk addımlarını atan gənc yaradıcı qüvvələrin təşkilatlandırılması və istiqamətləndirilməsi missiyasını həmin elmi qurum öz üzərinə götürmüş və bu işləri layiqincə yerinə yetirə bilmişdi.

Məqalədə ilk dəfə olaraq Naxçıvanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin 1925-1930-cu illərdə Naxçıvanda ədəbi mühitin formalaşmasındakı rolu konkret faktlar əsasında tədqiq olunur, bu qurumun üzvlərinin həmin istiqamətdəki xidmətləri elmi baxımdan dəyərləndirilir.

Müəllif belə qənaətə gəlir ki, Naxçıvanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin yaradıcı qüvvələri təşkilatlandırması və istiqamətləndirməsi muxtariyyət illərində Naxçıvanda yeni ictimai-siyasi şəraitə uyğun olan ədəbi mühitin formalaşmasına səbəb olmuşdur.

1925-ci ilin əvvəllərində fəaliyyətə başlayan Naxçıvanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin (NTTC) yaradılmasında əsas məqsəd Naxçıvan diyarının maddi mədəniyyət abidələrini, tarix və etnoqrafiyasını, ədəbiyyatını, iqtisadiyyat və təbiətini ətraflı və planlı şəkildə öyrənmək olsa da, cəmiyyətin 1925-1930-cu illərdə Naxçıvanda ədəbi mühitin formalaşmasında da özünəməxsus rolu və əhəmiyyəti olmuşdur.

NTTC yaradılanadək Azərbaycanın paytaxı Bakıda, digər regionlarda, o cümlədən Naxçıvanda da yeni sosialist mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə müxtəlif tədbirlər həyata keçirilirdi. 1921-ci ildən nəşrə başlayan “Şərq qapısı” qəzetinin 1925-ci ilin may ayınadək çap olunan nömrələrindən həmin dövr ərzində Naxçıvanda savadsızlığa qarşı mübarizə, maarif işlərinin təşkili, yeni mədəniyyət ocaqlarının yaradılması, mətbuatın inkişafı istiqamətlərində görülən işlərin ümumi mənzərəsi haqqında müəyyən təsəvvür əldə etmək, həmçinin yeni həvəskar ədəbi qüvvələrin publisistik və bədii yaradıcılığı, əsərlərinin mövzu dairəsi, məzmunu və ideyası barəsində də məlumatlar almaq mümkündür. Bəhs edilən dövrdə “Şərq qapısı” qəzetində dərc edilən publisistik yazılarda yeni sovet quruluşunun təbliğinə üstünlük verilməklə yanaşı, iqtisadi, ictimai, siyasi, mədəniyyət və məişət məsələləri də işıqlandırılırdı. Açıq və gizli imzalarla dərc olunan bu yazıların sərlövhələri onların həmin dövr üçün nə qədər aktual olduğunu nümayiş etdirir:

Ə.Hacıyevin “Fəhlə və kəndli birliyi”, Ə.Sadıqın “Həmkarlar hərəkatı”, Tamaşaçının “Teatro və musiqi”, Gənc tələbəin “Maarif ocaqlarındakı mövhumat”, Ə.Şərifin “Əlifba və mədəniyyət”, S.Bağırovanın “Türk qadını elmlə olmalıdır”, S.Rasizadənin “Səhiyyə işləri”, Ə.Abbasovun “Hamam”, K-nın “Naxçıvan cümhuriyyətində ovçuluq” adlı məqalələri və digər yazılar yeni şəraitdə Naxçıvanda start götürən publisistikanın ilk nümunələri idi.

NTTC yarananadək Naxçıvan ədəbi mühitində gənc yaradıcı qüvvələr poeziyaya daha çox meyil edirdilər. Onlar qismən lirik və ciddi, daha çox isə ictimai eybəcərlikləri ifşa edən şeirlər yazırdılar. “Şərq qapısı”nın 1923-1925-ci il nömrələrində “Fəhlə” imzası ilə dərc olunan “Əşar”, Q.Kəngərlinin “Bir komsomolistikanın bacılarına xitabı” Tələbə Sadığın “Yetər artıq”, S.Səbrinin həmin dövrdə yazılan, lakin sonralar işıq üzgü görən “Ey fələk”, “İnsaf eylə”, “İnsan ol” adlı lirik və ciddi şeirlərinin (5, s. 138-142) mövzunu sovet quruluşunun tərənnümü, qadın hüququnun müdafiəsi, kapitalizmin lənətlənməsi, çar Rusiyası zamanı məzlumların zülmə məruz qalması, ülvəi duyğuların ifadəsi təşkil edirdisə, Aleq, Kefli, Tələbə, Həkimbaşı, Müxlis, Qaragöz, L.Həli, M.Babayev imzalı müəlliflərin “Balaca felyeton” ümumi başlıqlı yazılarının əsas tənqid hədəfləri savadsızlıq, qadın hüquqsuzluğu, fırıldaqçı mollalar, keçmişdə zəhmətkeşlərin istismarı, nadalıq, çoxarvadlılıq idi.

Sovet ədəbiyyatının təşəkkülü dövründə Naxçıvan ədəbi mühitində ilk addımlarını atan ədəbi qüvvələrin təşkilatlandırılması və istiqamətləndirilməsinə böyük ehtiyac duyulurdu. Elmi qurum olmasına baxmayaraq, bu missiyanı da NTTC öz üzərinə götürmüşdü. Cəmiyyətin yaradılmasının ilk ilində iqtisadi, ictimai, təbii, arxeoloji, etnoqrafik, türkoloji, tarix bölmələri ilə yanaşı, ədəbiyyat bölməsi də fəaliyyətə başlamışdı. Bu bölməyə H.Cavidin böyük qardaşı tanınmış pedaqoq və həvəskar şair Şeyx Məhəmməd Rasizadə rəhbərlik edirdi (4, s. 15). Ədəbiyyat bölməsi gənc yaradıcı qüvvələri istiqamətləndirmək üçün müxtəlif ədəbi müzakirələr təşkil edir, onların diqqətini günün aktual problemlərinə cəlb etməyə çalışırdı. 1925-1930-cu illərdə “Şərq qapısı” qəzetində cəmiyyət üzvlərinin və digər müəlliflərin dərc edilən publisistik yazıları, şeir və nəsr əsərləri göstərir ki, artıq əvvəlki illərə nisbətən onların qələmi xeyli dərəcədə püxtələşmişdir.

Publisistik yazılarda mövzu və məzmun baxımından əvvəlki əənələrin davam etdirilməsi və diqqətəlayiq novatorluq müşahidə edilirdi. Bu yazılarda hiss olunan yenilik müəlliflərin elm, mədəniyyət, incəsənət və ədəbiyyat məsələlərinə diqqət yönəltmələri idi.

Cəmiyyətin sədri Vahab Həsənzadənin “İzhari-təşəkkür”, elmi katibi Mirbağır Mirheydərzadənin “Asari-ətiqə”, “Ölkəşünaslığın əhəmiyyəti”, üzvlərdən Əvəz Sadığın “Məktəb muzeyləri haqqında”, ““Şərq qapısı”nın getdiyi və gedəcəyi yol”, Seyid Səbrinin “Quyulu dağ”, “Tədqiq və Təəbbö Cəmiyyətində”, Lətif Hüseynzadənin “Maarif evi”, Qəzənfər Hacılinin “Yeni əlifba ilə yazanlara latın əlifbası haqqında” adlı məqalələri o dövrlük Naxçıvan ədəbi mühitində publisistikanın yeni mövzuları idi.

Bədii yaradıcılıq istiqamətində də NTTC üzvlərinin aparıcı və nümunəvi mövqeyinin ədəbi mühitin formalaşmasında mühüm əhəmiyyəti olmuşdur. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi yeni sovet quruluşu şəraitində Naxçıvan ədəbi mühitində poeziya iki istiqamətə yönəldilmişdi. Bu əənə (lirik, ciddi və tənqidi şeirlər yazmaq) NTTC-nin fəaliyyəti dövründə də davam etdirilməklə bərabər, nəsr və dram əsərləri də meydana çıxmışdır. Bunu NTTC-nin fəal üzvləri Seyid Səbri və Mehdi bəy Hacınskinin həmin dövrdəki yaradıcılığını izləməklə daha aydın təəvvür etmək olar.

Seyid Səbrinin 1925-1927-ci illərdə “Şərq qapısı” qəzetində “Hansı vasitələrlə qəzetəmiz intişar tapar”, “Tazə həkim”, “Axşam texnikumu lazımdır”, “Darülmüəllimində”, “Ordubad qəzasında asari-ətiqə”, “Naxçıvan ölkəsində yeni əlifba işləri” və s. kimi 20-dən çox publisistik yazısı dərc edilmişdir. Onun “Gənclərə”, “8 mart”, “Elmə rəğbət”, “Məktəbli şərqisi”, “Azərbaycan dağları” kimi şeirləri isə maarif və mədəniyyətin təbliği, qadın azadlığı, təbiət və məhəbbətin tərənnümü və vətənpərvərlik mövzularına həsr olunmuşdur.

S.Səbrinin 1925-ci ildə qələmə aldığı “Cəhalət pərdəsi” adlı birpərdəli vodevili həmin dövrdə Naxçıvan ədəbi mühitində dramaturgiya sahəsində atılan ilk addımlardan biri idi. O, bir sıra şeir və publisistik yazılarında olduğu kimi bu vodevilində də nadanlıq və geriliyin ictimai bir bəla kimi cəmiyyətin inkişafına əngəl törətdiyini oxucuların diqqətinə çatdırır.

Vaxtilə Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin parlamentinin üzvü, tanınmış ictimai-siyasi xadim Mehdi bəy Hacınski bəhs edilən dövrdə Naxçıvanda müxtəlif məsul vəzifələrdə işləməklə yanaşı, NTTC-nin ən fəal üzvlərindən biri idi. O, bədii yaradıcılıqla da məşğul olur, “Pinəçi”, “Abdal”, “Avara” kimi gizli imzalarla “Şərq qapısı” qəzetində “Balaca felyeton”larını dərc etdirirdi. Nəzm və nəsr ilə yazılan bu felyetonlarda tez-tez arvad alıb boşayan kərbəlayilər, azyaşlı qızları ərə verənlər, vaxtlarını avaraçılıqla keçirənlər, “dam altında ərizə yazanlar”, “qadınperəstlər”, qızları təhsildən yayındıranlar, ana dilinə xor baxanlar kəskin şəkildə tənqid və ifşa edilirdi. M.Hacınskinin felyetonları o dövrdə Naxçıvan ədəbi mühitində bu istiqamətdə qələmini sınayan gənc yazarlar üçün bir örnək idi.

NTTC-nin ədəbiyyat bölməsində aparılan müzakirələr gənc yazarların mövzu axtarışına və müxtəlif janrlara müraciət etməsinə yardımçı olurdu. 1926-1930-cu illərdə “Şərq qapısı” qəzetində dərc olunan Məmurənin “Türk qadını”, Güllünün “Şanlı gün”, “Dədə” imzalı müəllifin “Gənc oğula”, Avaranın “Qızıl əsgər”, Müzəffər Asimin “Qalibiyyət müjdəsi” şeirləri, Nemət Nəimin “Zavallı Nədimə” hekayəsi ədəbiyyat aləminə yeni qədəm qoyan gənc müəlliflərin yaradıcılıq axtarışlarının bəhrəsi idi.

Ədəbi qüvvələrin səfərbər edilməsində ədəbiyyat bölməsinin imkanları məhduddu. Məhz buna görə də NTTC rəhbərliyi yaradıcı qüvvələri daha əhatəli şəkildə təşkilatlandırmağı məqsəduyğun hesab edir. Ədəbiyyat bölməsi yaradıldıqdan döz bir il sonra, yəni 3 sentyabr 1926-cı ildə NTTC-nin ümumi iclasında Azərbaycan Ədəbiyyat Cəmiyyətinin Naxçıvan şöbəsinin yaradılması məsələsi qaldırılır. İclasda 9 nəfər – Vahab Həsənzadə (sədr), Əvəz Sadıq (katib), Mirbağır Mirheydərzadə, Mehdi bəy Nacınski, Qəzənfər Hacı, Şərif Əfəndizadə, Şeyx Məhəmməd Rasizadə, Rza Paşazadə və Həsən Səfərli şöbənin rəyasət heyətinin tərkibinə daxil edilir (7, s. 3). İki aydan sonra isə Xalq Maarif Komissarlığının şura iclasında Naxçıvan Ədəbiyyat Cəmiyyətinin iş planı və birillik smetası təsdiq edilir (4, s. 102).

Beləliklə, sovet dövründə Naxçıvanda ilk dəfə olaraq yaradıcı qüvvələri öz ətrafına toplayan bir cəmiyyətin təməli qoyulur.

Həmin cəmiyyətin yolu heç də hamar olmamışdır. NTTC-nin üzvü Ə. Sadıqın “Şərq qapısı” qəzetinin 1928-ci il 38-ci nömrəsində dərc etdirdiyi ““Qızıl qələm” Ədəbiyyat Cəmiyyəti” adlı məqaləsindən aydın olur ki, 1926-cı ildə yaradılan bu ədəbiyyat cəmiyyəti “Mərkəzin rəhbərliyi olmadığından... bir iş görmədi”. Sonra Ə.Sadıq qeyd edir ki, 1928-ci

ilin əvvəllərində Azərbaycan “Qızıl qələm” cəmiyyətinin məsul katibi Süleyman Rüstəmzadə Naxçıvana gələrək burada “Qızıl qələm” cəmiyyətinin yaradılmasına nail olur. Əslində “Qızıl qələm” cəmiyyəti “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə qısa müddət ərzində fəaliyyət göstərmiş “Yaşıl qələmlər” ədəbi cəmiyyətinin əksinə olan, bolşevik ideyalarına yol açan ədəbiyyat təşkilatı kimi düşünülmüşdü” (2, s. 436).

“Qızıl qələm” cəmiyyətinin də ömrü uzun olmur. Bu cəmiyyətin böhrana düşməsinin səbəbləri 1929-cu ilin dekabr ayında jurnalist Məmmədəli Tarverdiyev və Xəlil Fikirlinin “Şərq qapısı” qəzetində dərc olunan məqalələrində göstərilmişdir.

M.Tarverdiyev yazır: “Nə üçün gerek Naxçıvan gənclərinə gələcəkdə böyük ümidlər verən yazıçılar cəmiyyəti yox halına düşsün? Nə üçün gerek Naxçıvan Yazıçılar Cəmiyyəti müsavətçi Əhməd Cavada qarşı öz qərar və protestosun etməkdən, bir daş kimi sussun?... Nə üçün cəmiyyət yağsız makina kimi birdən-birə dayanmışdır?... Çünki cəmiyyətin heyəti pozğun və zəif bir haldadır” (11, s. 1).

X.Fikirli isə M.Tarverdiyevin iddialarını müdafiə etməklə yanaşı, təşkilatın böhranlı vəziyyətə düşməsinin günahını cəmiyyətin məsul katibi Əli Zəbunda görür: “Əli Zəbun... yeni qüvvələri gözdən qaçırır. O yalnız keçmişin yazıçılarını qüvvə sanır... Zətən Əli Zəbunda bir az da bədbinlik var desək, səhv etmərik. O, həmişə keçmişin və Cavadların fikirlərini də bəzən müdafiəyə qalxır” (3, s. 3).

Göründüyü kimi, Naxçıvanda “Qızıl qələm” cəmiyyətinin süqutunun əsl səbəbi “Cavadların fikirlərini müdafiəyə qalxan” Əli Zəbunlar və “keçmişin yazıçıları”nın “bolşevik ideyalarına yol açan ədəbiyyat təşkilatı kimi düşünülmən” bir cəmiyyəti yaratmaqdan imtina etmələri idi.

“Qızıl qələm” cəmiyyətində birləşən ədəbi qüvvələr “köhnələr” və “təzələrdən” ibarət idi. “Köhnələr” klassik ədəbiyyata möhkəm tellərlə bağlanan, milli ənənələr üzərində köklənən, ərəb və fars dillərini mükəmməl bilənlər, “təzələr” isə proletar ədəbiyyatını yaradacaq təcrübəsiz yeni ədəbi qüvvələr idi. Bu iki qüvvə arasında fikir müxtəlifliyi və ixtilaf “Qızıl qələm” cəmiyyətinin buxovuna çevrilmişdi. Həmin məsələnin soracağı “Molla Nəsrəddin” jurnalına da gedib çıxmışdı. Jurnalın 2 mart 1928-ci il 9-cu nömrəsində “İki müxbirin məktubundan” ünvanı ilə dərc olunan ““Qızıl qələmlər” cəmiyyətində” adlı yazıda “gənclər klubunda şəhərin (Naxçıvan nəzərdə tutulur – F.X.) müəllim, müəllimə, tələbə və talibləri və maarif xadimlərinin” iştirakı ilə keçirilən iclasda cəmiyyət üzvlərindən “80 yaşlı Balabəyin Şeyx Sədinin firənglərə əsir düşüb Firəngistana getməsindən danışması”, “özünün sonet üsulunda yazdığı şeirlərdən oxuması”, həmçinin Molla Mahmud Çakərin klassik üslubda bir şeir oxuması lağa qoyulurdu. Jurnalın üz qabığında həmin iclasa aid karikatura da verilmişdi.

Yazıda adı çəkilənlərdən biri Naxçıvanda Dövlət Tarix Muzeyinin əsasını qoyan NTTC-nin üzvü Balabəy Əlibəyovdur. Digəri isə “Molla Nəsrədin”in “köhnə dostu”, klassik üslubda müxtəlif janrlarda əsərlər yazan, ziddiyyətli bir həyat yolu keçmiş Molla Mahmud Çakərdir. Onların heç biri kommunist ideologiyasını qəbul etmirdi.

NTTC üzvlərinin əksəriyyəti kommunist ideologiyasına uyğunlaşa bilmirdi. Axı “Azərbaycanda nisbi müstəqillik ideyalarına bəslənən ümidlər hələ ölməmişdi”, üstəgəl “elmi qurumda fəaliyyət göstərənlərin çoxu “köhnə qvardiyanın” müstəqil qabiliyyətini itirməmiş nümayəndələri idilər” (6, s. 4) Onları narazı salan əsas problemlərdən biri ruslaşma siyasətinin həyata keçirilməsi idi. Bu narazılıq və müqavimət cəmiyyətin 20 noyabr 1925-ci ildə keçirilən iclasında ortaya atılan “hərgah biz ərəb ləhcəsinə yavuş idik,

nə üçün ləhcəmiz getdikcə ruslaşır?” sualında açıq-aşkar hiss olunur.

“Şərq qapısı” qəzetinin 1925-ci ilin dekabrında çıxan 52-ci nömrəsində “Bisavad” imzası ilə dərc edilən “İdarələrimiz türkləşməli, yaxud ruslaşmalı” adlı məqalədə isə müəllif öz mövqeyini kəskinliklə ortaya qoyur. Onun fikrincə, bütün idarələrdə işlər türkcə (azərbaycanca – F.X.) aparılmalıdır ki, kəndli bir idarəyə gələndə yanında tərcüməçi gətirməsin.

NTTC-nin üzvü Mehdi bəy Hacinski 1926-cı ilin oktyabr ayında bu məsələyə yenə qayıdaraq “Pinəçi” imzası ilə yazdığı “Qorxaqlara” adlı felyetonunda türk dilində ruslaşma meyillərinə qarşı çıxır, bu dilə xor baxanları “qorxaq” adlandırır (10, s. 3)..

Bu gün vaxtilə sovet ideologiyasına boyun əyməyən, üzərlərinə “keçmişin qalığı”, “bədbin”, “yeni sosializm cəmiyyəti ilə ayaqlaşmayan” damğaları vurulan naxçıvanlı şair, yazıçı və jurnalistlərin həyat yolu və yaradıcılığına azərbaycançılıq ideologiyası mövqeyindən işıq salarkən etiraf olunmalıdır ki, onlara qarşı edilən hücumlar nəhaq imiş.

Naxçıvan ədəbi-mədəni mühitinin formalaşmasında teatr işinin təşkili də mühüm əhəmiyyət daşıyırdı. 1925-1930-cu illərdə nəinki təkcə Naxçıvan şəhərində, həm də Şərur, Ordubad, Culfa, Əylis, Qazançı kimi rayon və kəndlərdə, Naxçıvan Dərülmüəllimində də teatrları və dram dərnəkləri fəaliyyət göstərmiş, Azərbaycan Tənqid-təbliğ Teatrları, Tiflis Türk Dram Cəmiyyəti Naxçıvanda qastrol səfərlərində olmuşdur. Adı çəkilən dram dərnəklərində və qastrol səfərlərində nümayiş etdirilən M.F.Axundovun “Hacı Qara”, Ü.Hacıbəyovun “Leyli və Məcnun”, “Əslisi və Kərəm”, “Arşın mal alan”, Ə.Haqqverdiyevin “Dağılan tifaq”, “Məşədi Qulam qiraət öyrənir”, H.Cavidin “İblis”, “Şeyx Sənan”, C.Məmmədquluzadənin “Ölülər”, A.Talıblının “Kef içində”, C.Cabbarlının “Aydın”, “Oqtay Eloğlu”, M.Nəsirlinin “Azadlıq günəşi”, B.Tomasın “Tələbələrin kələyi”, K.Qaldoninin “İki yetim”, F.Şillərin “Qaçaqqlar”, “Cəhənnəm”, “Qaçaq Kərəm”, “Ədalət qapıları”, “Vəzirin gözləri”, “Kar nöker” əsərlərinin tamaşaçıların estetik tərbiyyəsində mühüm əhəmiyyəti olmuşdur. Bu tamaşalarda NTTC-nin üzvlərindən Rza İsfəndiyarlı, Həsən Səfərli, Əvəz Sadıq, Abbas Gülməmmədov, Qəzənfər Hacı da bir aktyor kimi iştirak etmişlər. Həmin tamaşalar Naxçıvan ədəbi mühitində özünəməxsus iz buraxmış, şair və yazıçıların yaradıcılığının istiqamətləndirilməsinə öz müsbət təsirini göstərmişdir.

1926-cı ildə beynəlxalq əhəmiyyətə malik olan Birinci Türkoloji Qurultay Azərbaycanda keçiriləcəyi üçün bu möhtəşəm tədbirə təkcə paytaxt Bakıda yox, respublikanın digər regionlarında, o cümlədən Naxçıvanda da ciddi hazırlıq işləri aparılırdı. Bu işlərin yerinə yetirilməsi NTTC-yə tapşırılmışdı. Həmin ilin oktyabr ayında qurultayla bağlı müəyyən izahat və məlumatlandırma mərhələsi bitdikdən sonra Cəmiyyətin 5 noyabr 1925-ci il tarixli iclasında “Bakıda çağırılmış Türkoloji Qurultayın yaxınlaşması və ona hazırlıq görülməsi barəsində” məsələ müzakirə olunur. Sədr V.Həsənzadənin çıxışı dinləndikdən sonra qərar qəbul edilir ki, qurultaya hazırlıq aparılması “vacib və lazımdır. Bu barədə Cəmiyyətin türkoloji və ədəbiyyat bölməsi tezliklə gərək təşəbbüsatda bulunsun, bu yolda mühazirələr versin, maarif və ədəbiyyat xadimlərindən məlumat və materiallar toplusun” (4, s. 21).

Türkoloji və ədəbiyyat bölməsi bu qərarın icrasını yubatmır. Qısa müddət ərzində mühazirə mövzuları müəyyənləşdirilir, 13, 20, 27 noyabr və 4 dekabrda isə cəmiyyət üzvlərindən M.Rasizadə “Dillərin tülu və qurubu”, H.Səfərli “Türk dilinin mənşəyi və

inkişafı”, Ə.Rüstəmov “Türk dilinin bugünkü vəziyyəti, ərəb və latın əlifbası ilə tovizh və tənziimi”, Ə.Qılmanov “Türk millətinin ibtidai tarixi və dini təsəvvürləri” mövzularında cəmiyyət üzvləri və həvəskarlar qarşısında çıxış edirlər.

Cəmiyyət tərəfindən Birinci Türkoloji Qurultayda iştirak etmək üçün nümayəndə də göndərilmiş, hətta həmin nümayəndə - xalq maarif komissarı H.Musayev qurultay haqqında təəssürlərini mətbuatda çap etdirmişdir (9, s. 4).

Naxçıvanda Birinci Türkoloji Qurultaya hazırlıq işləri ilə əlaqədar olan tədbirlərin həyata keçirilməsi ədəbi-mədəni mühitdə bir canlanma yaratmış və şübhəsiz ki, yaradıcı ziyalılara öz müsbət təsirini göstərmişdir.

Nəticə olaraq belə qənaətə gəlmək olar ki, NTTC öz fəaliyyəti dövründə Naxçıvan ədəbi mühitində publisistikaya elmilik gətirdi, klassik mədəni irsə sadıqlığını nümayiş etdirdi, gənc həvəskarların ədəbiyyat aləminə gəlməsinə təkan verdi, şair və yazıçıları istiqamətləndirdi, yaradıcı qüvvələrin təşkilatlanmasına səy göstərdi, ədəbi mühitin canlanmasına təsir etdi.

NTTC-nin Naxçıvanın elmi, ədəbi və mədəni mühitindəki rolu yüksək dəyərə malikdir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi.İki cildə.C.2. Bakı: Azərb.SSR EA-nın Nəş-tı, 1967, 503 s.
2. Həbibbəyli İ.Azərbaycan ədəbiyyatının Naxçıvan məktəbi / İsa Həbibbəyli // Naxçıvandan Nuhçıxana. Bakı: Elm və təhsil, 2015, s.408-464.
3. Xəlil. Proletar Yazıçılar Cəmiyyəti qurmalıyız // “Şərq qapısı” qəz., 1929, 24 dekabr.
4. Xəlilov F. Naxçıvanı öyrənən elmi cəmiyyət /F. Xəlilov. Bakı: Nurlan, 2005, 196 s.
5. Xəlilov F. Naxçıvan ədəbi mühitinin yetirməsi: Seyid Səbri. /F. Xəlilov. Naxçıvan: Əcəmi NPB, 2018, 264 s.
6. Quliyev V. XX əsrdəki ilk elmi qurumumuz (müqəddimə) // Xəlilbəyli H. Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin fəaliyyətində filologiya məsələləri /Həmidə Xəlilbəyli. Bakı: Ozan, 1999, s. 3-7.
7. Məhəlli xəbərlər // “Şərq qapısı” qəz., 1926, 8 sentyabr.
8. Məmmədquluzadə C. M.F.Axundov dinlər haqqında // “Şərq qadını” jur., 1928, № 5-6, s. 4-7.
9. Musayev H. Birinci Türkoloji Qurultayı xatirəti // “Şərq qapısı” qəz., 1926, 18 fevral.
10. Pinəçi. Qorxaqlara (balaca felyeton) // “Şərq qapısı” qəz., 1926, 3 oktyabr.
- II.** Tarverdiyev M. Naxçıvan Yazıçılar Cəmiyyəti haqqı // “Şərq qapısı” qəz., 1929, 12 dekabr.

Фарман Халилов

РОЛЬ ОБЩЕСТВА ОБЛЕДОВАНИЯ И ИЗУЧЕНИЯ НАХЧЫВАНА В ЛИТЕРАТУРНОЙ СРЕДЕ НАХЧЫВАНА

Резюме

Созданное в 1925 году при Народном комиссариате просвещения Нахчывана Общество обследования и изучения Нахчывана, являлось научным учреждением.

Несмотря на то, что основной задачей этой структуры было изучение Нахчыванского края с точки зрения страноведения, Общество также сыграло важную роль и в формировании литературной среды Нахчывана. В период становления советской литературы научное Общество взяло на себя миссию целенаправленной организации молодых творческих сил, которые делали первые шаги и достойно выполнило её.

В статье впервые на основе конкретных фактов раскрыта с научной точки зрения роль Общества обследования и изучения Нахчывана в формировании литературной среды в Нахчыване в 1925-1930 годах, оцениваются заслуги членов этой структуры в этом направлении.

Автор приходит к выводу, что организация и руководство творческими силами Обществом обследования и изучения Нахчывана в годы автономии привели к формированию в здесь литературной среды, соответствующей новым общественно-политическим условиям.

Ключевые слова: *литературная среда Нахчывана, Общество обследования и изучения Нахчывана, газета “Шарг гапысы”, литературное общество, поэзия и публицистика.*

Farman Khalilov

THE ROLE OF THE SOCIETY OF RESEARCH AND STUDY OF NAKHCHYVAN IN THE LITERARY ENVIRONMENT OF NAKHCHYVAN

Summary

The Nakhchivan Society for Scientific Research and Studies established under the Nakhchivan Education Commission in 1925 was a scientific organization. Although the main task of this organization is to study Nakhchivan from the point of view of the country study, it had an important role in the formation of literary environment as well.

The mission of organizing and directing young creative forces who made their first steps in the Nakhchivan literary environment during the formation of the Soviet literature was undertaken by this organization and could properly fulfill these activities.

For the first time, the article examines the role of the he Nakhchivan Society for Scientific Research and Studies is studied on the basis of concrete facts in the formation of a literary environment in Nakhchivan over the period of 1925-1930 years, the services of the members of this organization in that direction is appreciated in scientific turns.

The author concludes that the creation and direction of the creative forces of the he Nakhchivan Society for Scientific Research and Studies led to the formation of a literary environment in Nakhchivan appropriate to the new socio-political context in the years of autonomy.

Keywords: *Nakhchivan literary environment, he Nakhchivan Society for Scientific Research and Studies, the newspaper "Sharg gapisi", Literary Society, poetry and publicity.*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 23.02.2021

Çapa qəbul olunma tarixi: 12.03.2021

Filologiya elmləri doktoru Paşa Kərimov tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.